

УДК 343.7

Запотоцький Андрій Петрович –
кандидат юридичних наук, здобувач
наукової лабораторії з проблем
досудового розслідування Національної
академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

Здійснено аналіз обстановки вчинення злочинів у сфері будівництва. Сформульовано визначення поняття «обстановка вчинення злочинів проти власності у сфері будівництва». Висвітлено особливості й основні складові зазначеного феномену.

Ключові слова: обстановка вчинення злочинів проти власності у сфері будівництва; будівельні підприємства та організації; злочини у сфері будівництва; місце, час, умови вчинення злочинів.

Розвиток будівництва як однієї з найбільших галузей матеріального виробництва в Україні щороку активізується, попри доволі складну політико-економічну ситуацію в державі, пов'язану з реформуванням і низкою інших дестабілізаційних факторів.

Злочини проти власності у сфері будівництва вирізняються підвищеною суспільною небезпекою, оскільки посягають на соціальні відносини, що виникають в економічній галузі, підриваючи авторитет окремих органів виконавчої влади, службові особи яких часто стають суб'єктами зазначених протиправних діянь. Захист економічних інтересів України від злочинних посягань є пріоритетним завданням правоохоронних органів, адже захищена та розвинена економіка є запорукою стабільного розвитку держави, зміцнення її міжнародного авторитету й підвищення рівня життя громадян.

Варто зазначити, що в наукових працях видатних вчених, зокрема В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, А. В. Ішенка, Н. С. Карпова, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, О. Є. Користіна, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, О. П. Снігерьова, С. М. Стахівського, В. В. Тіщенко, М. П. Стрельбицького, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, розглянуто окремі аспекти розслідування злочинів у сфері будівництва. Водночас, попри наявність певних напрацювань, чимало питань щодо протидії цим протиправним діям залишаються недостатньо дослідженими. Так, потребують ґрунтовного вивчення особливості обстановки вчинення злочинів проти власності у сфері будівництва.

Визначальним чинником злочину зазначеної категорії є обстановка, що його зумовлює та коригує, впливаючи загалом на особливості й структуру його механізму.

Згідно з тлумачним словником української мови, обстановка – це «комплекс умов, у яких що-небудь відбувається». Натомість у криміналістиці вказана категорія має специфічний зміст, пов'язаний із ретроспективним характером процесу розслідування [1].

Елементами структури обстановки вчинення злочину В. Д. Берназ вважає: а) матеріальне середовище, тобто час, місце, об'єкт, макро- та мікропогодні умови; б) організаційно-управлінське середовище (виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи); в) соціально-психологічне середовище (мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісна орієнтація, психологічна обстановка за місцем проживання) [2].

На думку М. П. Яблокова, подія злочину, його попередня підготовка і, відповідно, подальше приховування слідів учиненого діяння відбуваються в конкретних умовах місця з певною речовою обстановкою, особливостями часу, освітленості, прояву природно-кліматичних факторів, виробничої діяльності, побуту тощо. Перелічені умови різною мірою, у певні моменти підготовки, учинення й приховування

злочину впливають на протиправну подію. Обстановкою вчинення злочину науковець іменує «систему різноманітних об'єктів, явищ і процесів, які, взаємодіючи в момент протиправного діяння, характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки учасників події, психологічні зв'язки між ними й подібні фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину» [3].

Обстановку вчинення злочинів проти власності у сфері будівництва можна розглядати в контексті слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування цих подій, а також залежно від їх криміналістичної характеристики.

На думку О. В. Сіренко, складовими обстановки вчинення злочину переважно можуть бути: місце та час його вчинення; об'єкт і предмет злочинного посягання; склад учасників; матеріальні елементи навколишнього середовища; зв'язки, наявні між вказаними компонентами й іншими елементами криміналістичної характеристики.

Науковець констатує, що обстановка вчинення злочину впливає на відображення злочинної діяльності шляхом утворення відповідної слідової картини та злочинного результату. Так, для розкриття й розслідування злочину має значення не лише безпосередньо обстановка його вчинення, а й обстановка до і після таких дій. Варіативність сфери життєдіяльності людини, у якій вчиняють злочин, визначає процес пізнання механізму його підготовки, учинення та приховування [4].

На нашу думку, саме сфера діяльності, у якій вчинено злочин, має специфічні властивості, зумовлені виникненням відповідної слідової картини внаслідок протиправних дій.

Таким чином, обстановка вчинення злочину є своєрідним «каркасом», що об'єднує в систему всі елементи механізму злочинного діяння і відповідні зміни матеріального та соціального середовища як відображення протиправної діяльності суб'єкта злочину й діяльності інших осіб [5].

Окремі автори, досліджуючи структуру злочинів, акцентують увагу на системі, у якій діє винна особа. Так, А. В. Дулов зауважує, що під час учинення злочину використовують організаційну, технологічну структуру, документообіг, і тому, розробляючи конкретну методику, слід вивчити систему, у якій провадить діяльність суб'єкт злочину. Г. А. Густов стверджує, що на поведінку винних впливає обстановка не лише на підприємстві, де цей злочин учинено, а й на інших. Водночас слід брати до уваги обстановку в районі, місті, державі.

Більшість авторів одностайні в тому, що окреслене поняття є складним структурним елементом криміналістичної характеристики.

Обстановка розкрадання – місце (будівельний майданчик, структурний підрозділ організації, будівельного підприємства тощо); умови, визначені технологічним процесом або операцією, системою обліку та звітності, зберіганням і рухом коштів, матеріальних цінностей, документообігом (оформлення й рух управлінських, проектних, облікових, бухгалтерських, лабораторних, технічних, технологічних, виробничо-господарчих, статистичних та інших документів), видом продукції, яку використовують; час (астрономічний), сезонність робіт; канали збуту, реалізації набутого злочинним шляхом [6].

Отже, на нашу думку, обстановкою вчинення злочинів проти власності у сфері будівництва є місце, умови, визначені процесом будівництва, системою обліку та звітності, порядком зберігання й рухом коштів і матеріальних цінностей, документообігом, часом та іншими факторами об'єктивних і суб'єктивних умов, у яких діють суб'єкти злочину. Серед суб'єктивних умов найбільший інтерес для досудового розслідування становлять особистісні якості та мотиваційні переконання осіб, які вчинили злочин, їх ставлення до останнього.

Таким чином, на вибір способу досягнення злочинного результату впливає обстановка вчинення злочинів проти власності у сфері будівництва, що складається з двох груп умов: об'єктивних і суб'єктивних.

Об'єктивні умови передбачають особливості правового врегулювання будівельної діяльності, стан будівництва у сфері економіки, особливості технологічного процесу здійснення будівельних робіт, документообігу, облікову політику підприємства, фінансово-кредитні операції, стан правозастосовної практики та інші фактори.

Серед суб'єктивних умов слід виділити особистісні якості всіх причетних до злочинів проти власності у сфері будівництва осіб: керівників, їх підлеглих, матеріально відповідальних осіб у сфері будівництва, колег, працівників правоохоронних органів, а також охоронців, які забезпечують охорону будівельного об'єкта.

Місце та час крадіжки належать до загальних умов учинення злочину. Місцем розкрадання вважають місце безпосереднього вилучення майна, створення джерел розкрадання, звернення майна на користь винного чи інших осіб. Ці місця зазвичай пов'язані з фінансовими, кредитними, господарськими й іншими операціями, під час здійснення яких власне вдаються до розкрадання (банки, склади, підприємства торгівлі, збуту й постачання, промислові, транспортні та інші організації).

Ми погоджуємось із висновком В. А. Динту стосовно того, що ототожнення категорій «місце злочину» та «обстановка злочину» призводить до звуження змісту останнього, а отже, некоректного сприйняття його сутності. Поняття обстановки злочину є значно ширшим, адже іменує не лише комплекс об'єктів матеріального світу, на котрих позначається подія злочину, а й інформацію про умови, у яких готувався злочин, зовнішніх факторів, що сприяли або перешкоджали події, обставини приховування злочину [7, с. 593].

Час учинення розкрадань визначають як період, протягом якого формують джерело розкрадання та безпосередньо його вилучають. Зазвичай розкрадання у формі привласнення й розтрата відбуваються в робочий час, значно рідше – в інший. Крадіжку матеріальних цінностей вчиняють переважно в позаробочий час. Йтися може про конкретні дати або періоди (наприклад звітний, міжінвентаризаційний) [8].

Отже, доказуванню підлягає обстановка, у якій відбувалося суспільно небезпечне діяння, тобто визначена

просторово-часовими межами вчиненого злочину взаємодія людини, матеріальних предметів, природно-кліматичних та інших факторів, що впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину, набуваючи у зв'язку з цим кримінально-правового значення. Обстановка може відігравати роль доказового факту, що уможливорює встановлення вини обвинуваченого, наприклад, якщо злочин було вчинено в обстановці, доступній незначному колу осіб [9, с. 54].

Поняття «обстановка» співвідноситься з поняттям події, місця та часу злочину, які певним чином пов'язані з виникненням слідів на об'єктах і предметах [10].

Злочини у сфері будівництва належать до діянь, місце вчинення яких локалізоване просторово та здебільшого обмежене невеликою площею. Ураховуючи специфіку зв'язку злочинних дій, а також особливості місця їх учинення, можна виділити три групи:

1) злочинець заздалегідь обирає місце, що є одним із факторів визначення способу вчинення злочину (наприклад відсутність охорони об'єкта);

2) місце безпосередньо пов'язане з предметом протиправного діяння (заволодіння певним майном);

3) вибір місця вчинення злочину є випадковим.

Вивчення обстановки вчинення злочину спрямоване на досягнення таких цілей:

з'ясування періоду вчинення злочину;

визначення функціональних обов'язків посадових і матеріально відповідальних осіб;

вивчення системи руху товарно-матеріальних цінностей.

Водночас злочини щодо заволодіння грошовими коштами у сфері будівництва не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочинів, а інколи (особливо якщо йдеться про фізичних осіб – суб'єктів таких діянь) місце злочину не може бути встановлено.

Як показав аналіз слідчої практики, юридична адреса більшості будівельних організацій і підприємств, де вчиняють злочини щодо заволодіння грошовими коштами, не відповідає фактичному місцю перебування, що зумовлено їх прагненням

приховати сліди власної злочинної діяльності. З огляду на це, місцем учинення таких злочинів слід вважати фактичну адресу, тобто місце безпосередньої реалізації будівельної діяльності або розташування основних підрозділів (виконавчого органу, юридичного відділу, бухгалтерії).

Безпосереднім місцем учинення цих деліктів може бути приміщення, де в бухгалтерських документах свідомо фіксують неправдиві відомості (офіс будівельної організації, квартира головного бухгалтера, директора, індивідуального підприємця).

Нерідко задля розкрадання зловмисники попередньо створюють резерви фонду заробітної плати, наприклад шляхом завищення об'єму й вартості будівельних робіт у проектно-кошторисній документації та актах приймання. Недобросовісні працівники будівельних організацій вступають у змову з представниками замовників, які зобов'язані надати підрядникові проектно-кошторисну документацію, а також із працівниками проектних організацій, котрі штучно завищують об'єм і вартість робіт у проектах чи кошторисах.

У такому разі постає питання: що слід вважати місцем вчинення злочину, коли зловмисник, перебуваючи за конкретною адресою, взагалі не вів бухгалтерський облік (не зазначав неправдиві відомості)? У цьому контексті, на нашу думку, зміст поняття місця вчинення злочину дещо розширено.

Криміналістичне значення також матиме достовірне знання найменування організації, складу її засновників, керівників, характеру діяльності, організаційно-правової форми підприємства, дати й місця державної реєстрації.

До того ж, оскільки будівельна діяльність є легітимною з моменту отримання відповідної ліцензії і зазвичай здійснюється на території того суб'єкта держави, де її було отримано, вважаємо за доцільне включення до переліку обставин, що підлягають встановленню в справі, відомостей про місце, час отримання ліцензії, терміні її дії та тривалості роботи в будівельній сфері.

Уточнюючи час учинення досліджуваних деліктів, слідчий повинен встановити те, що неправдиві відомості було свідомо включено в первинні, облікові, звітні документи, а

також акти приймання виконаних робіт (процентовки), наряди робітників, розрахункові й платіжні відомості, договори з іншими організаціями, балансові звіти.

Досліджуючи зазначену проблему, ми дійшли висновку, що невеликі будівельні організації з приватною формою власності вчиняють злочини з розкрадання грошових коштів без посередників. Наприклад, якщо об'єм виконуваних будівельних робіт такого підприємства має епізодичний характер, а плата за виконані послуги здійснюється із затримками або негрошовими коштами, йдеться про ситуацію, коли податки з виручки, отриманої від реалізації вказаних робіт, не сплачують або виконані роботи не відображають у бухгалтерському обліку, що також зумовлює несплату податків.

У відносно великих будівельних організаціях злочини з розкрадання грошових коштів найбільше вчиняють стосовно власне будівельної організації, причому суб'єктами цих діянь є безпосередньо персонал (посадовці, бухгалтери, матеріально відповідальні особи). До найбільш значних незаконних заволодінь грошовими коштами у сфері будівництва вдаються посадовці шляхом використання окремих недоліків в організації будівельного виробництва, його фінансуванні, обліку виконуваних робіт й оплаті праці робітників.

Завищення об'ємів і вартості будівництва чи ремонту нерідко маскують позначеннями в проектах і кошторисах більш складних умов праці, ніж є насправді, а також штучним збільшенням трудомісткості операцій.

Так, вказуючи неправильне розміщення складських приміщень та інших тимчасових споруд, нечесні проектувальники завідомо планують завищений об'єм робіт із перенесення матеріалів. Часто передбачають виконання численних земляних робіт вручну, хоча фактично здійснюють їх механізованим способом. У кошторисах штучно розподіляють комплексні роботи на складові частини. Перебільшеними кошторисними нормами визначають затрати робочої сили на цегляну кладку, ураховуючи загалом комплекс робіт з установки та розбирання риштувань, приготування розчину, піднесення матеріалів тощо. Під час складання кошторису ці підсобні роботи фіксують відокремлено,

що призводить до здорожчання вартості кладки, тобто один вид діяльності фактично передбачають двічі.

Масштаби виробничої діяльності об'єктів, де вчинено злочин, розглядають у межах однієї ділянки виконроба, однієї будівельної організації або із залученням до розкрадання працівників інших будівельних організацій, унаслідок чого організація стає своєрідною «підставною особою».

У межах ділянки виконроба способи розкрадань грошей можна класифікувати залежно від особистостей їх вилучення з каси будівельної організації, а саме: через інших осіб (постійних і тимчасових робітників, підставних осіб); шляхом прямої недоплати грошей робітникам; шляхом включення в наряди й платіжні касові відомості так званих «мертвих душ».

Місцем учинення розкрадань у сфері будівництва слід вважати робоче місце керівників, приміщення організації бюджетотримувача, фінансові підрозділи (наприклад бухгалтерію), офісні приміщення, зокрема субпідрядних організацій, а також складські приміщення та будівельні майданчики.

Отже, обстановка злочинів проти власності у сфері будівництва є комплексним елементом криміналістичної характеристики злочинів. Вона не обмежується матеріальним середовищем, у якому реалізують злочинний задум, а структурно й змістовно містить у собі чимало факторів: місце та час учинення злочину, особливості зберігання, транспортування будівельних матеріалів, відпустки, оприбуткування матеріальних цінностей, фінансових операцій, контролю та обліку товарів, сировини, продукції, інших цінностей і грошових коштів, організаційний рівень господарської діяльності, кваліфікацію управління, особливості обліку, звітності, організацію охорони будівельного майданчика та пропускної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obstanovka>. – Назва з екрана.

2. Берназ В. Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте / В. Д. Берназ // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. – Вып. 3. – С. 45–47.
3. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.
4. Сіренко О. В. Визначення обстановки вчинення злочинів у криміналістиці [Електронний ресурс] / О. В. Сіренко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/28_NII_2012/Pravo/11_118104.doc.htm. – Назва з екрана.
5. Кудряшова О. А. Криминалистическое значение обстановки совершения преступления / О. А. Кудряшова // Проблемы и вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики. – 2011. – Вып. 27. – С. 49–54.
6. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrreferat.com/lib/pravo/crime/26_1.htm. – Назва з екрана.
7. Динту А. В. Співвідношення обстановки злочину і способу злочину / А. В. Динту Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 64. – С. 593–598.
8. Криміналістика. Лекція 32. Розслідування розкрадань, скоєних шляхом присвоєння і розтрата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studme.com.ua/187912067520/pravo/rassledovanie_hischeniy_overshennyh_putem_prisvoeniya_rastraty.htm. – Назва з екрана.
9. Розслідування злочинів проти особи та власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrefs.com.ua/188027-Rassledovanie-prestupleniiy-protiv-lichnosti-i-sobstvennosti.html>. – Назва з екрана.
10. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / О. Л. Мусієнко ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2009. – 168 с.